

Peter van Os in Weert

door J.G.M. Sanders *

In 1997 gaf het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis de kroniek van Peter van Os uit.¹ De transcriptie kon geschieden op basis van de grotendeels door hem eigenhandig geschreven tekst, die het Rijksarchief in Noord-Brabant in 1960 in bruikleen gaf aan de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap.

De kroniek van Peter van Os

Nu wordt de kroniek bewaard door de Universiteit van Tilburg. Van Os schreef zijn kroniek tussen 1513 en 1515, een andere persoon zette het verhaal voort tot 1523. Naast de gebeurtenissen in 's-Hertogenbosch en het daaraan grenzende gebied, komen in de kroniek ook de lotgevalen van het hertogdom Brabant aan bod. Voor deze laatste baseert Van Os zich op *Die Alderexcellenste Cronyke* van Brabant, zoals die uitgegeven werd in 1512. Voor de periode vóór het ontstaan van de stad, waarin vooral de genealogie van de hertogen van Brabant centraal staat, volgt Van Os dit geschiedwerk nagenoeg op de voet en in veel gevallen letterlijk. Andere passages bewerkt hij door ze in te korten, te herstructureren of aan te vullen. Aangekomen bij het jaar 1183 maakt hij tevens gebruik van Bossche en Brabantse diplomatische bronnen, die hij bovendien in een uit twee delen bestaand cartularium – een verzameling afschriften van allerlei akten en andere juridische teksten – afschreef.

Vermoedelijk schreef Van Os, die vanaf 1498 tot zijn dood in 1542 stadssecretaris was, zijn kroniek en cartularium in opdracht van het stadsbestuur ter legitimatie van de positie, de voorrechten en de aanspraken van de stad in een tijd waarin het hertogdom Brabant in steeds uitdijende eenheden opgenomen werd. Als lezerspubliek was daarom niet zozeer een groot of geletterd publiek bedoeld, maar eerder de stedelijke administratie die er haar voordeel mee zou kunnen doen bij de verdediging van de rechten van de stad. Om deze reden kent de kroniek geen uitgebreide traditie van afschriften, die de kronieken van latere geschiedschrijvers als Molius en Cuperinus kenmerken. Deze laatste twee kroniekschrijvers hebben de kroniek van Peter van Os wel gekend, maar er relatief weinig mee gedaan. De erg feitelijke verhaaltrant van Van Os – hij diende immers betrouwbaar te zijn en zijn uitspraken zoveel mogelijk te kunnen staven met documenten – leende zich niet voor zijn twee historiografische opvolgers. Hun stond een heel

Links: Peter van Os afgebeeld op een van de vleugels binnenzijde van het 'Ecce Homo'-triptiek in Boston, dat volgens de catalogus van de Jeroen Bosch tentoonstelling in Boymans van Beuningen (2001) afkomstig is uit het atelier van Jeroen Bosch en gedateerd kan worden op 1496/ 1497. De heer Van Dijk heeft in een artikel in 'De Brabantse Leeuw' van 1998 de knielende persoon kunnen identificeren als Peter van Os met achter hem zijn patroon St. Petrus.

Rechts: Op de andere vleugel van de binnenzijde is de echtgenote van Peter van Os geschilderd: Henricxken van Langel met haar patrones de H. Catharina (op de hier niet gereproduceerde buitenzijde van het triptiek zijn volgens Van Dijk haar ouders en broers en zussen afgebeeld).

andere publiek voor ogen. Voor de officiële geschiedschrijving van de stad, waartoe in 1608 het driemanschap Everwijn, Van Balen en Loeff opdracht kreeg, wordt de kroniek van Van Os wel uit de kast gehaald.

Van de kroniek van Van Os is slechts één afschrift bekend dat uit de achttiende eeuw dateert. Het is terecht gekomen in de abdij van Tongerlo, die sinds 1629 voor zovele Meierijsse geschriften een toevluchtsoord is gebleken. Het afschrift, dat in bezit is geweest van de Bossche familie Van Lanschot, geeft een aanvulling op de oorspronkelijke kroniek over de jaren 1523-1628. Daarnaast zijn er relaties met de Illustre Lieve Vrouwebroederschap. Al met al een magere traditie voor de goed gedocumenteerde en betrouwbare kroniek van Peter van Os.

Toen J. Wassink, gemeentearchivaris van Weert, mij onlangs op de hoogte stelde van een dertigtal slordig geschreven pagina's met korte historische aantekeningen betreffende 's-Hertogenbosch, verwachtte ik eigenlijk daarin niet veel nieuws te zullen ontdekken. En dat klopte

ook: vrijwel alles was uit een reeds bekende bron overgeschreven. Het onverwachte eraan was echter dat deze bekende bron de kroniek van Peter van Os bleek te zijn. Dus toch nog iemand meer die zijn kroniek in handen had gehad en er gebruik van had gemaakt. Wat is de aard van het handschrift en hoe kwam het in Weert terecht?

Het Weertse handschrift

Het handschrift berust in het Oud Administratief Archief van Weert, dat bewaard wordt in het gemeentearchief aldaar. Het draagt inventarisnummer 3599 en de beschrijving luidt: 'aantekeningen over de geschiedenis van het hertogdom Brabant van de 12e tot en met de 16e eeuw, geschreven in 's-Hertogenbosch, z.j., 1 deel'. Het handschrift bevat 32 bladzijden met een tekst in verbleekte inkt. De tekst is slordig geschreven en bevat, vooral in het begin, doorhalingen en tussenvoegingen. Ook de marge is enkele keren gebruikt om de tekst aan te vullen, zowel horizontaal als verticaal. Het leeuwendeel van de tekst beschrijft de

Adelsbrief van keizer Leopold van Oostenrijk voor schout Arnold Costerius, 1678 (het jaar na het overlijden van zijn vader, de uit Den Bosch afkomstige Johan Costerius).

Het diploma berust in het Gemeentearchief van Weert.

(Uit: Frits Nies, 'Weert, het verleden van een stad', 1999, p. 116)

*Heer 16 tot sterckenisse. ende sacrificien
 van den lusten getuygenisse. te vertonen
 hoe ende vermaen. d'ont van Brabant
 zyn Naem. crech. ende hoe verre
 datter sich streck.*

Van de kroniek van Peter van Os is geen handschrift aanwezig bij het Stadsarchief. In een privilegeboek in het Oud Archief (inv. Hoekx nr. 47) staat wel een tekst van zijn hand die nauw gelieerd is aan de kroniekttekst. De paar bladzijden gaan over rechten van de hertog van Brabant, waarbij op folio 225v een uiteenzetting volgt over 'hoe ende wanneer dlant van Brabant zynen Naem crech ende hoe verre dattet sich streck'.

genealogie van de hertogen van Brabant. Deze begint op p. 2 bij Noë/Noach en eindigt op p. 30 bij de inhuldiging in 's-Hertogenbosch van keizer Maximiliaan als hertog van Brabant in 1508. Vanaf 1183, rond welk jaar hertog Hendrik de stad 's-Hertogenbosch stichtte, maakt de kroniekschrijver ook melding van voor Den Bosch relevante gebeurtenissen.

Hij heeft veel aandacht voor het feit dat bepaalde plaatsen te hoofde moesten gaan bij 's-Hertogenbosch. Dit is de plicht van een plaats advies te vragen aan de stad als er onduidelijkheid was over de interpretatie van het te volgen recht. Meestal was dit het gevolg van een rechtszaak, waarover de schepenen als rechters twijfelden hoe daarin te handelen. Hij noemt bijvoorbeeld het bevel van hertog Jan II uit 1306 aan de inwoners van Lith, Lithoijen en Heerewaarden hun 'recht te gaan halen' bij de Bossche schepenen. Ook het recht van *ingebod*, het recht van 's-Hertogenbosch nalatige personen via apart daarvoor aange-stelde functionarissen, zogeheten ingebieders, ter verantwoording te roepen voor de schepenbank van de stad, staat sterk in zijn belangstelling. Vooral de onenigheid daarover in het Land van Herpen (Ravenstein) en Grave noemt hij regelmatig. Binnen de Meierij was dit recht van de stad zo goed als onbetwist in tegenstelling tot de gebieden ten oosten daarvan waar de stad regelmatig met machtsvertoon moest aantonen dit recht te hebben en ook daadwerkelijk te willen uitoefenen. Waterstaatkundige zaken stelt hij eveneens aan de orde zoals de officiële oprichting van de Polder van der Eigen in 1309, met de vernieuwing van 1345; de oprichting van de polder (het Hemaal) van Kessel, Maren en Alem in 1349 met zeven heemraden (rechters in waterstaatszaken), te weten drie uit Kessel, drie uit Maren en een uit Alem; en de schouw-rechten van de hoogschout langs de Brabantse kant van

de Maas. Ten slotte meldt hij veel leen- en domeinzaken, die rechten voor de Bossche schout tot gevolg hadden, onder meer in de landen van Cuijk, Herpen en Megen, met getuigenverklaringen van inwoners uit Oss, Geffen, Berchem, Lithoijen en Heesch, waaruit zijn rechten moesten blijken. De schout had, als vertegenwoordiger van het gezag, in Oijen iemands huis verwoest; in Megen een 'misdadich wijff' gevangen genomen en haar met de vuurdood gestraft; in het Land van Herpen een varkens-dief te pakken gekregen en in Oss laten opknopen; in het Land van Megen de boef Ceelken in de kraag gegrepen en bij 's-Hertogenbosch 'op een rat geset'.

Zoals een kroniek betaamt staan de gebeurtenissen in volgorde van de tijd. In de Weertse kroniek wordt tegen deze regel gezondigd op de eerste anderhalve bladzijde. Daar vinden we achtereenvolgens de indeling van de ambachten in zeven natiën of gilden in 1494 (Van Os p. 271), de inhuldiging van Filips de Schone (Blijde Inkomst) in 1496 (Van Os p. 284), gevolgd door enkele bepalingen over het jachtrecht (Van Os p. 276), de plundering van Oss door Karel van Gelre en de Brabantse reactie daarop in 1497 (Van Os p. 288). Daarna vervolgt de schrijver met voorvallen die doorlopen tot 1511 en alle in uitgebreide vorm bij Van Os te vinden zijn (Van Os p. 290-311). Na de aantekening uit 1511 volgt: 'Philips, prince van Spaengien, wordt binnen deese stadt gehult als toecomende hertoge van Brabant op den 23 september 1549. Den 28 juni 1581 is Breda van Haultepenne ingenomen'. Deze berichten, die in de tijd ver uiteen liggen en niet direct aansluiten op de voorafgaande, kunnen niet aan de kroniek van Van Os ontleend zijn, die immers inclusief de voortzetting slechts tot 1523 loopt. Opvallend is verder dat al deze berichten met één haal zijn doorgestreep met uitzondering van de indeling in ambachten en het deel uit de Blijde Inkomst van Filips.

Daarna maakt de Weertse kroniek een nieuwe start door over te schakelen op Noë/Noach (Van Os p. 2). Vanaf dit punt volgt hij Van Os tot het jaar 1508, waarin het slot Poederloijen door de Bosschenaren verwoest wordt (Van Os p. 312). De laatste drie items vallen wederom buiten het bestek van Van Os en betekenen opnieuw een sprong in de tijd: 'In den jaere 1535 heeft heer Jan Schenck, stadtholder van Vrieslant, aen de keijser gebrucht Grueningen, Deijdam,

Coeverden, Diepen ende meer andere vlekken. In het jaer 1548 wordt binnen deese stadt gehult als toecomende hertoge van Brabant Philips, prince van Spaingien. In den jaer 80 is Breda van Haultepenne ingenomen.' De laatste twee mededelingen vonden we ook al in het begin van het handschrift, zij het met iets andere data. Alle mededelingen van de eerste anderhalve bladzijde, die doorgehaald zijn, staan, met nog tussengevoegde mededelingen, verderop in de kroniek op hun plaats in de tijd opnieuw vermeld.

Gezien de Bossche gebeurtenissen, kan de Weertse kroniekschrijver zich niet beperkt hebben tot *Die Alderexcelenste Cronyke*: hij moet ook het handschrift van Van Os hebben gekend. De schrijver verwijst enkele malen naar het Zwart (p. 25, 27) en Rood Privilegeboek (p. 14, 15, 24), die heden ten dage nog bestaan en eertijds onderdeel uitmaakten van de stedelijke administratie. Van Os kende deze registers ongetwijfeld ook, maar noemt ze in zijn kroniek niet. De Weertse schrijver was blijkbaar geen onbekende in de Bossche administratie.

In de meeste gevallen vat hij zeer beknopt samen wat Van Os meedeelt. Een enkele maal schrijft Van Os in het Latijn. In het Weertse handschrift worden die passages in de landstaal weergegeven. Kennis van het Latijn was de schrijver dus niet vreemd.

De eigenaar

Aan wie heeft dit handschrift toebehoord? Het antwoord op deze vraag lijkt te vinden in een onduidelijke notitie op de achterkant, dat deze papieren teruggegeven moeten worden aan meester Johannes Costerius, gedateerd 1 mei 1688. Wie was deze persoon die blijkbaar als eigenaar van dit manuscript aangemerkt moet worden?

Johan Costerius verkeerde op dat moment niet meer onder de levenden: hij overleed in 1677. Sinds 1638 was hij rentmeester van de heer van Weert. In 1654 werd hij tevens schout van Stad en Land van Weert. Zijn zoon Arnold volgde hem na zijn overlijden in deze functies op, die nadien nog lang in handen van deze familie bleven.² Johan Costerius had zijn wortels in 's-Hertogenbosch. Geboren in 1609 als zoon van Johan Costerius en Maria van Breugel, was hij naar Leuven getrokken voor zijn rechtenstudie. Vermoedelijk verbleef hij daar toen 's-Hertogenbosch in 1629 in Staatse handen viel. Zijn moeder week niet uit naar elders. Johan junior zocht pas in 1638 zijn heil in het Land van Weert, dat buiten de Republiek der Verenigde Nederlanden lag en waar het katholieke geloof vrij beleden mocht worden. We weten niet waarom hij zo lang wachtte met zijn vertrek. Verwachtte hij aanvankelijk nog een terugkeer naar de oude situatie? Kwam hij vanuit Leuven nog terug naar 's-Hertogenbosch? Johan stamde uit een familie van bestuurders en juristen. Zijn grootvader van moeders zijde was Aart van Breugel (geboren ca. 1532), die lange tijd als schepen en president-schepen de hertogstad bestuurde. Aart had vele neven-

functies. Hij was rentmeester van het Groot Begijnhof, kerkmeester van de Sint-Jan, lid van de Raad van State en van de Raad van Brabant in Brussel. Ook diens zoon Albert was schepen van de stad en trad tevens op als advocaat. Zijn zuster Maria (1575-na 1652) trouwde met de advocaat Johan Costerius (1572-1615) en smeedde zo de band tussen de families Van Breugel en Costerius.³ Hoe onduidelijk de notitie op de achterzijde van het handschrift ook is, we kunnen wel stellen dat dit geschrift afkomstig is uit de familiepapieren van Costerius. De keuze van de afgeschreven passages uit Van Os duidt op een hoge belangstelling voor juridische aangelegenheden en voor zaken die domeinbeheer raken. Als schout en rentmeester was Johan junior op beide terreinen actief. Costerius' familiebanden met Bossche stadsbestuurders maken zijn bekendheid met het manuscript van Van Os voor de hand liggend. Het Tongerlose afschrift van Van Os, dat overigens ook veel inkortingen kent, is jonger dan het Weertse, dat door zijn beperkte weergave de naam afschrift niet kan dragen.

Dit leidt tot de conclusie dat de schrijver van het Weertse handschrift de kroniek van Van Os zelf onder ogen gehad moet hebben. Het schrift van het Weertse archiefstuk is zeventiende-eeuws. Het kan nog in 's-Hertogenbosch gemaakt zijn, voordat Johan Costerius zijn heil in Weert zocht. Daarnaast mogen we niet uitsluiten dat de kroniek van Van Os mee naar Weert gegaan is. Dat dit laatste tot de mogelijkheden behoort, bewijst het familiearchief Van den Bergh, waarin veel familiepapieren van Van Breugel, die betrekking hebben op 's-Hertogenbosch en de Meierij, terecht gekomen zijn. Ertegen pleit dat de noodzaak van een beknopt afschrift niet groot geweest zal zijn voor Johan Costerius, als hij het oorspronkelijke manuscript van Van Os in zijn bezit had.

* Dr. J.G.M. Sanders is adjunct Rijksarchivaris in Noord-Brabant.

Noten

- 1 A.M. van Lith-Droogleever Fortuijn, J.G.M. Sanders, G.A.M. Van Syngel (ed.), *Kroniek van Peter van Os. Geschiedenis van 's-Hertogenbosch en Brabant van Adam tot 1523* (Den Haag 1997). Het navolgende in dit onderdeel is ontleend aan de Inleiding van deze uitgave.
- 2 Zie voor de familie Costerius in Weert Jos F.A. Wassink, 'Bijna anderhalve eeuw (1654-1795) schouten in Weert: een geschiedenis van de familie Costerius', in: *Weert in woord en beeld. Jaarboek voor Weert* (1990-'91) 111-136, met daarin ook veel voor 's-Hertogenbosch relevante gegevens. De familie Costerius stamt oorspronkelijk uit Empel.
- 3 Zie voor genealogische gegevens naast de in de vorige noot genoemde publicatie G. Venner, *Inventaris van het familiearchief Van den Bergh te Roermond* (Maastricht 1975), F.M.A. van Breugel, *Genealogie van de Bossche schepenfamilie Van Breugel van ca 1400-2000* (Leiden 2001), G. van Breugel, *Aristocraten van de Contra-Reformatie. De Bossche regentenfamilie Van Breugel en haar relatie tot gelijknamige geslachten* (Gouda 2002). Zie ook RANB, Charters Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, inv. nr. 1544.